

Kerényi Ferenc

Hasznos és fontos kérdőjelek

Orosz László: Kérdőjelek. Egy Katona-kutató töprengése

Orosz László évtizedeket töltött Katona József és a *Bánk bán* legigazabb értelmében vett szolgálatában. 1983-ban asztalunkra tette a *Bánk bán* kritikai kiadását, a maga műfajában az egyik legsikerültebbet – olyan körülmények között, amikor számítógép, világháló nem segíthette Kecskeméten a filológiai kutatómunkát. 2001-ben a *Verseik, tanulmányok, egyéb írások* következtek, 2005-ben a *Történeti művek*. És ez csak a legfelső szint, a kritikai kiadásoké. Hiszen közben megírta a *Bánk bán* színpadi szövegahagyományának nagy tanulmányát, külön könyvben a dráma értelmezéseinek történetét, s akkor még hol marad az a számtalan tanulmány, forrásközlés, portré, oktatásmódszertani előadás, amit Katona Józsefről ez idő alatt tartott? Dosztojevszkijt parafrázálva: Katona József vonatkozásában bizony mindnyájan Orosz László köpönyegéből bújtunk elő; akár bevalljuk, akár nem. De ugyanerre a következtetésre jutunk akkor is, ha nem a publikációk mennyiségét, hanem fajsúlyát mérlegeljük.

Mostani könyve szintén ezt az állítást igazolja. Szemben a kritikai kiadások recepciójának bevett módjával, hogy tudniillik birtokában hátra lehet dőlni, kényelmesen idézgetni, további alapkutatást nem végezni, fáradhatatlan vizsgálódásainak e fázisában Orosz László meghív minket dolgozószobájába, és megosztja velünk mindazokat a kétségeket, amelyekre jelenlegi tudása alapján sincs válasz. Olyan tudósi gesztus ez, hogy az elmúlt fél évszázadból hamarjában csak egyet tudok párhuzamul fölhozni: Martinkó Andrást, aki 1973-ban, a nagy Petőfi-évfordulón nem áttalotta a filológia kétségeit megfogalmazni néhány kérdésben.

Tizenhét nagy és ennél is több kisebb kérdés sorjázik a könyvben. Mind olyan, hogy akik Katonát ismertették, tanították, óhatatlanul szembekerültek már velük, de azért szurkoltak, hogy olvasóik, hallgatóik, diákjaik föl ne tegyék őket. Kezdvé a legalapvetőbbekkel: mikor született és hogyan halt meg Katona József? Hány drámát írt? Értjük-e a nemzeti drámakánon első számú tételét képező *Bánk bán* minden mondatát, még jegyzetelt kiadásban is? Folytatva az irodalomtörténeti nyomozást igénylőkkel: hitelesek-e a ránk maradt szövegek? Mi történt a drámák kézírataival, ideértve a *Bánk bán* első kidolgozását is? Mi tarthatott még az életműbe? Eljutva az önmagukon túlmutató kérdésekig: mit jelentett Katona József számára a vallás? Jelentősek-e a magyar líra történetében versei? Melyek a *Bánk bán* színház történetének tanulságai? S befejezve talán a legfontosabb gyakorlati problémával, amely már a jövőt hordozza: hogyan lehetne/kellene érdeklődést támasztani az iskolai oktatásban a szerző és fő műve iránt?

Végleges válasz, persze, itt és most nincs e kérdések egy részére, más részére pedig csak a „jelenlegi tudásunk szerinti” adható, és a recenzens sem tehet mást, mint hogy hozzáfűzi a maga észrevételeit, tapasztalatait, hiszen e kérdésekkel ő is bajlódott már. Ha minden szakmai belüli olvasó, pedagógus vagy irodalomkedvelő megteszi ugyanezt, a kötet már nem jelent meg hiába.

Mindig is tudtuk és hirdettük, hogy a tudomány nemzedékek szép társasjátéka. Eredményeiben és kompromisszumaiban is. Katona József 1906-ig vélt születésnapja (1792. november 11.) a centenáriumon, 1892-ben lett tudományos közmegegyezés alapján egyszersmind a kolozsvári

magyar hivatásos színészet ismeretlen kezdetének dátuma is. Jelképnek gyönyörű – kilencven év kellett azonban ahhoz, hogy a szimbólum helyére valós adat kerüljön, Enyedi Sándor a kolozsvári dátumot 1792. december 17-ben rögzíteni és bizonyítani tudja. Egy évszázad alatt tehát – nemzedékek kutatásai nyomán – mind a viszonyítási pont (Katona születésnapja, 1791. november 11.), mind a hozzá mért másik megváltozott.

Gyorsabb eredményt a többi kérdésben sem várhatunk. Ha ugyanis újra átfutjuk az Orosz László által összeállított problémalistát, látható, hogy ezekre célkutatás nem folytatható, és mint a kolozsvári példa is igazolhatja, csak a források körének kitágítása, a kor és emberei mindennapi életének jobb megismerése vezethet új ismeretekre. Lehet, vagy legalábbis nem kizárható, hogy magántulajdonban vagy közgyűjtemények át nem tekintett fondjaiban rejtőzik olyan levél, naplótöredék, följegyzés, amely a *Bánk bán* kéziratának Kolozsvárra érkezéséről vagy a dráma ősbemutatójáról szól. A határon túli archívumok javuló kutatási lehetőségei, a helyben felnövekvő, elfoglaltságtól mentes új történésznemzedék első eredményei adnak esélyt arra, hogy a kérdések egy részére idővel válasz szülessen.

Vannak azután olyan pontok Katona József hagyatéka körül, amelyeknél lezárható a kutatás. (A könyv ezeket nem is a nyitott kérdések között, hanem a zárófejezetben hozza.) Mert nem lehet meg nem történni tenni a Miletz János által összegyűjtött kéziratok 1944. évi pusztulását Kohárszentlőrincen, s előtte a családnak azt az elzárkózó magatartását, amelynek folyománya-ként a szemlátomást elosztott irathagyatékot kezelték. A kéziratoknak, följegyzéseknek itt csak papírértéke számított, ergo gyűjtősnek és más házi célokra használták őket a Katona-házban. Az értékesebbjét pedig valószínűleg elajándékozták. Orosz László megpróbálta néhány ilyen, fennmaradt, később fölbukkant kézirat útját nyomon kíséni (a *Bánk bán* első kidolgozását, a versekét) – hipotézisei átgondoltak; valószínűleg így történhetett. Mielőtt azonban ítéletet mondanánk a család fölött, jegyezzük meg, hogy a XIX. században a kéziratoknak, kivált a nyomtatásban megjelenteknek, nem hogy műkincsáruk nem volt, mint manapság, hanem kimondottan értéktelennek számítottak, és ez így volt még Petőfi Sándor verseivel is. A józan parasztpolgári mentalitás pedig a ritka jószágoknak számító papír újrahasznosításán gondolkozott, ahogyan Katona József is dirib-darab papirosokra írta drámáit, mielőtt apja egybemásolta volna őket. (Az erről szóló passzus a 21. oldalon a könyv egyik legvonzóbb részlete: szinte magunk előtt látjuk a lassúbb betűvetésű takácsmestert, amint fia ellenőrző szeme mellett rója a sorokat.)

Ezen a ponton érkezünk el a kérdéshez: hogyan lehet közelebb hozni a mai diákhöz, irodalomkedvelőhöz ezt a letűnt világot? Úgy vélem, Orosz László, éppen óriási tanári és közművelődési tapasztalatának köszönhetően, a helyes választ adja meg. Az ember és hétköznapi élete megmutatásával. Kezdve azon, hogyan nézett ki Katona József. Déryné Széppataki Róza, a vándorszínészet emblematisz szereplője, a drámai szendeszerepek alakítója a mindenkori partner, a hősszerelmes vonásait kereste benne, hiszen játszottak együtt a pesti színpadon: „*sugár termete*” (kb. 170 cm-ével akkoriban a magas emberek közé számított) azonban nem párosult szép vonású arccal és messze csengő hanggal. Orosz László itt a képes ábrázolásokat és Bartucz Lajos 1930-as exhumálásának jegyzőkönyvét szembesíti a primadonna igaznak bizonyuló leírásával – szépen szemléltetve, hogy az irodalomtörténettől sem idegen a „kemény”, természettudományos módszerek használata. Lelki alkatát Carl Gustav Jung tipológiája nyomán introvertáltak, befelé fordulónak határozza meg. A nyíltabb színészekhez szokott Déryné „*nagy különccnek*” említi, „*igen rövid beszédű*”-nek, amit visszaigazol a kecskeméti népnyelv „*percegős pennájú*” minősítése a város ügyészéről. Kedves drámahőseinek ugyanezeket a tulajdonságokat ajándékozza: Bánk „*fojtott tüze*” mellé Petur elharapott mondatai, indulatkitörései társulnak. (Ezúttal grafológus, Vörös Júlia szolgál újabb bizonyítékokkal a személyiségvonásokról.)

Még fogósabb a kérdés, amit a 99. oldalon tett fel a szerző: „*Mit jelentett Katona számára a vallás?*” Tágabb körben megfogalmazva, hogyan vélekedett ezekről a kérdésekről a kor embere és ezen belül a drámaíró? A mentalitástörténet elhanyagolt területe a hazai társadalomtudományoknak, hiszen a marxizmus okkal-joggal tartott a gazdasági alapú társadalmi felépítmény merev mechanizmusán túlfutó következtetések hatásától. Orosz László most gondosan számba vette az életmű utalásait, és arra a következtetésre jutott, hogy a fiatalkori drámák őszinte vallásossága a történelmi tanulmányok hatására kételyekkel párosult az egyház történeti szerepét illetően, akár a népvándorlás koráról, akár a magyarok keresztény hitének fölvételéről írt,

várostörténetében. Valóban feltűnő, hogy drámaíróként is előszeretettel foglalkozott „eretnekek”-kel: az *Aubigny Clementiában* a hugenottákkal, a *Ziska*-dilogiában a huszitákkal. Ebben is megnyilvánuló vallási toleranciája azonban az akkori cenzúra előírásaival ütközött. Az előbbi drámát 1831-ben a kassai cenzor témája és egyes kitételei miatt tiltotta el, az utóbbi pedig (trilógiaformára indult) idáig el sem jutott. Ezzel összefüggésben említhető, hogy természetesen nem hitt az uralkodói hatalom isteni eredetének tézisében sem, erre a *Bánk bán* V. felvonása lehet a legjobb példa, a király és Bánk tervezett istenítélet-párbajának motívumával. Maradt a maga erejére utalt, a gondviseléstől sorsára hagyott ember vágyódása Isten után – egyfajta már-már romantikus attitűd.

A kérdés továbbiakat ébreszt. Más vonatkozásban Orosz László is idézi könyve 113. oldalán Bánk I. felvonásvégi monológiájának szavait: „*Úgy állj meg itt, pusztán, mint akkor, a / midőn az Alkotó szavára a / reszketve engedő chaos magából / kibocsájta.*” (Kiemelések az eredetiben.) Az iskolai tananyagban is szerepelt antik mitológia és a bibliai teremtéstörténet található itt egymással, amint azt szerzőnk már 1983-ban, a kritikai kiadásban, e hely magyarázatánál megjegyeztelte. Csakhogy a hasonlat feltűnően nem illik ide. Hasonló a helyzet, mint Vörösmarty Mihály *Csongor és Tündéjében* az Éj monológiájával. A drámaköltő mindenképpen vallani akart kozmogóniai elképzeléseiről – azon az áron is, hogy itt a monológ, ott az egész cselekmény egységét és lefutását töri meg vele. Alighanem a felvilágosodás eszméivel megismerkedett, azok megvalósíthatóságában csalódott, a napóleoni háborúk elbizonytalanította gondolkodó ismeret- és közlésvágya ez. Megint egy olyan személyiségvonás, amely a romantika felé mutat. Akárhonnan is közelítünk a végeredmény felé, Orosz László termékeny kételyei mögött fölsejlik ebben a könyvben is egy teljes Katona-kép megrajzolásának igénye.

Aminek természetesen részét fogják képezni a további életrajzi vizsgálgódások is. A 29–31. oldalán a kolozsvári drámapályázat kapcsán egy pesti, a joghallgatók körében működött műhely körvonalazódik a *Kun Lászlót* megírt és beküldött Hoblik Márton, Katona meg az Árpád-kor dramatisálásában bemutatói révén szakembernek számító és a *Rostára*, a *Bánk bán* első kidolgozásának megbíráására éppen ezért fölkért Bárány Boldizsár személyében. Dramaturgiai hasonlóságai származhattak akár közös forrásból, a második pesti szintársulat általuk is látogatott előadásain szereplő vitézi játékok sémáinak ismételt átvételéből. De volt-e emögött több; létezett-e elképzelésük a magyar történelem színpadra állításáról, egy eredeti és a felületes magyarításokat leváltó drámairodalom megteremtéséről? Bizonyos jelek erre utalnak. Hoblik előtt és után a magyar színészet tragikus sorsú IV. László királyunkról egy német érzékenyjáték magyarítását játszotta Dugonics András átdolgozásában, aki ebből a mód-szerből sikert faragott magának és iskolát csinált vele. A drámaíró és történész Katona hosszan és ismételten küszködött Dugonics hatásával, de túllépett rajta, amikor mindkét minőségében ugyanazt a forráskutató, oknyomozó munkamódszert alkalmazta, szakítva a nemzeti mítoszok teremtésének gyakorlatával. (Mélyen jellemző, hogy a *Bánk bán* nyomtatott szövegének jegyzeteiben is utalt az első kidolgozás óta eltelt években fölfedezett új forrásmunkákra.)

Jócskán vannak még kérdőjelek Kecskeméten is. Nemcsak és nem is elsősorban a *Szíves Ajándék ~ Kiáltó-Szó* címen emlegetett leánycsúfoló szerzőségi vitájára és keletkezéstörténetére gondolunk, hanem arra, hogy – a dolog természetéből következően – milyen keveset tudunk az 1810-es, 1820-as évek magán szórakozó társaságairól, és még a vacsi vadásznaplónak sincs értelmezési kontrollforrása. Valóban önpusztító életmód folyt ezekben a kompányiakban, ahogyan azt zseniális beleérző és megjelenítő képességgel Ady Endre vizionálta? Mire vonatkoztak a szűkszavú nótárius utalásai az 1830-as évre tett jóslatában: „...*ebben az esztendőben Malakiás napján (ápril 15.) vagy megházasodom, vagy sok pénzt nyerek, vagy meghalok.*” (95.)? Az 1830-as esztendő tényleg nagy jelentőségűnek bizonyult, legalábbis az utókor számára. Katona és a nagy rivális, Kisfaludy Károly halála mellett főként azért, mert Széchenyi István *Hitelével* megszületett az első társadalmi cselekvésre hívó reformprogram, és megkezdte működését a Magyar Tudós Társaság. Körvonalazódtak azok a keretek, amelyek között az alkotóképes magyar értelmiség a privát szférába zárkózás, a különködés és az önpusztítás helyett megtalálhatta önmegvalósító lehetőségeit.

Akár mennyire is kiteljesedhet az életrajz, árnyaltabbá válhat az emberi portré, megkésétt elismerést nyerhet a versíró, Katona József a nemzeti kánon része mégis a *Bánk bán* maradt.

Orosz László két fejezetet szentelt azoknak a kérdéseknek („*Hogyan alakult a Bánk bán színpadi szövege?*” és „*Értjük-e a Bánk bán minden mondatát?*”), amelyek megválaszolása érdekében éppen ő tette – a színpadi szövegfilológia megteremtőjeként és a kritikai kiadás jegyzetűrójaként – a legtöbbet. A 38–41. oldal táblázatos összeállítása szépen szemlélteti, hogy az első kiadás és a Nagy Ignác-féle második (1840) között eltelt két évtizedben mennyi az eltérés, a nyelvi korszerűsítés, aminek Katona szándékos archaizálásai sem állhattak ellent, kivált a színpadon, a mondott szövegben. S noha az irodalmi nyelv rögzülésével a változás üteme lelassult, Arany János szintén joggal beszélt – stiláris értelemben is – a *Bánk bán* „*zordságai*”-ról. Szerzőnk most több mint kéttucat szöveghely értelmezésével (43–59.) bizonyítja, hogy a drámaszöveg ma már mindenfajta kiadásban jegyzeteket kíván. Ez pedig, színpadi műről lévén szó, a nem éppen dicső drámahagyományból származó dramaturgiai problémákkal együtt fölveti az átdolgozás kérdését. Való igaz, hogy az eddigi két, jó szándékú törekvés (Hevesi Sándor terve 1928-ban és Illyés Gyula meg is valósult átdolgozása, 1976) kudarccal végződött. Az előbbi esetben a konzervatív, keresztény-nemzeti kurzus számára Hevesi nem bizonyult elég jó magyarnak, az utóbbiban Illyés nem bizonyult elég jó dramaturgnak. Költőiség és biztos színpadismeret kell ehhez, és talán majd akad rá jelentkező. Addig azonban lehetne próbálkozni a rendezői értelmezéssel, a situáció erejével világosabbá tenni a vitatott szöveghelyeket. A dolog nem reménytelen: Marton Endre (Nemzeti Színház, 1975) és Vámos László (Nemzeti Színház, 1987) tett már rá érvényes kísérleteket.

A németek azt vallják, Goethe volt akkora művész, hogy még mosócedulája is a weimari múzeum féltett kincse lehessen. Katona József nem volt miniszter, udvari tanácsos; szegényes tárgyi hagyatéka eltűnt az idők folyamán (erről a 133. oldalon olvashatunk). Abban azonban senki és semmi nem akadályozhat meg, hogy szellemi hagyatékaival az eddigieknél jobban sáfárkodjunk. Többek között az Orosz László föltette kérdések végiggondolásával.

Balassi Kiadó, 2007

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

axel springer   **SZILÁDY**

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.
Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204
E-mail: szilady@axelspringer.hu
www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.